

4. A nemzetiségek áramlása. Egyes családok beköltözése és származása.

A vidék birtokáért a magyarok és rácok küzdenek. — A magyarság túlsulyra jutása. — A törzscsaládok, a későbbiek beköltözésének ideje s származási helyei. — A görög, rác, oláh, tót, cigány családok s ezek származása és keveredése a törzs lakossággal. — A kath. egyház többféle nemzetiségei. — A zsidó családok beköltözése s származási helyeik. — A nemesek elpusztulása, újra beköltözése és származási helyeik. — A közigazgatás nyelve, kiejtés, tájszók s néprajzi általános jellegek.

Városunkban és községeiben eleitől fogva magyar volt az uralkodó nemzetiség, annyira, hogy ebbe az időnként beköltözött idegenek is gyorsan beolvadtak s annak nyelvét, vallását és sajátosságait átvették.

Mingyárt szembetűnik ez, hogyha községeink XVI. századi családneveit olvasgatjuk. Nemcsak Vásárhely, de Apáca, Batida, Csomorkány, Derekegyház, Földvár, Gorzsa, Körtvélyes, M. fecskés, Mártély, P. kutas, Szöllős, Újváros vezetéknevei is csaknem kivétel nélkül magyar hangzásúak. Minthogy azonban a háborús idők megriktították s itt-ott felemésztették a lakosságot s az élve maradt jobbágyok sem tértek mindig vissza elhagyott tűzhelyeikhez: koronként szükség volt idegen telepésekkel pótolni a hiányt. Ezek leginkább rácok voltak, kik a török hatalomnak leginkább torkába és kezeügyébe estek s kiket a török szintűgy, mint velök fajrokon egy-némely uraink (a Jaksicsok és Petrovics kor-

mányzó) különös előszeretettel rendeltek az üresen hagyott telkekre. Így szállották meg ezek újra meg újra Csanád- és Csongrádmegyék lakott és pusztá falvait, ezek közt Batidát, Csárpát, Derekegyházát, Férgedet, Gorzsát, Kéktóráróst, Mártélyt, Szöllőst, Tótkutast, Varjast is, de utóbbi helyeken, Mártély kivételével csakhamar be is olvadtak a túlsúlyban levő magyarságba, amely a maga neveit adta rájuk, — mint ezt a szomszéd Donáttornyáról elköltözött jobbágyoknál látjuk, kiknek Fekete, Fodor, Huszár, Kovács, Nagy, Vajda stb. nevű lakóiban senki sem gyaníthatná rác származásukat, ha az egykorú vizsgálati jegyzőkönyv fel nem 1549. jegyezte volna.

Tudvalevő egyébiránt, hogy a rácok, ez az összeférhetetlen és kegyetlen természetű nép,¹ a Fekete ember alatt elkövetett gonosz tetteik után elhagyták vidékünket, meghódoltak a töröknek, mely őket a ráják közé fölvéve, a szerémi vilajetbe, a Száva északi partvidékére telepítette le.² De helyettök a török elől menekülve s rablási és kalandvággy által hajtva, hozzánk koronként újabb meg újabb fajrokonok érkeztek, semmivel sem szelídebbek elődeiknél, kik fegyvereiket majd János királynak és Petrovics kormányzónak, majd a németnek bocsátották rendelkezésére; később rendszerint török zsoldba állottak; ennek kiűzetése után pedig ismét a császár zászlai alá szegődtek s a nekik adott példátlan kedvezményekben és kiváltságokban (adó- és tizedmentesség, fölmentés a jobbágyi és vármegyei hatóság és ter-

¹ Az egykorú szerzők között Tollius (Epist. itiner. 199.) »gens horrida, inculta, barbara« stb. jelzőket rakja rájuk.

² Ferdi, A törvényhozó Szulejman története, Thury-nál, Török történetírók II. 74—8.

hek alól, saját vezéreik alatt való maradás) bizakodva, mindenütt és mindenkor szabad folyást engedtek irtózatos természetöknek, úgyhogy e miatt s a törökhöz pártolásuk miatt nemcsak Varkocs Tamás indított ellenök irtó háborút, hanem az országgyűlés is ellenük fordult, megszüntette adómentességeket, később pedig teljes kiirtásukat is elhatározta.¹ Még legtovább kitarítottak a török hűségben s így történhetett, hogy Csanádmegyében 1551-ben 23, 1558-ban 47 tiszta rác falujok volt, melyek férfi lakói katonai, vagy pásztoréletet folytattak. Csongrádmegyében aránylag még jobban elszaporodtak, mert Szegedet, Zentát és Csongrádot az ő falvaik környezték, | 1649. úgyhogy magyar helység csak elvétve akadt a megyében. Maga Szeged legerősebb fészökké vált. Hasonlót mondhatunk Aradról és Gyuláról, melyeket egészen hatalmukba hajtottak. A határunkhoz tartozó gyér falvakban is csak maga Széll Mihály földesúr 26 rác jobbágyot szám- | 1642 – 55. lált. Általában övék lett a régi lakosaitól megüresült délvidék leggazdagabb és legszebb része. Hogy Vársárhely, a magyarság e végső bástyája is, kezőkre nem került, azt annak tulajdoníthatjuk, hogy a várost nagyobb számú magyarság szállotta meg, mely a környékbeli elpusztult falvakat is legtöbbször bírta, továbbá annak, hogy elődeink a határunkhoz közeledő idegen rácokat ép' olyan kegyetlenségekkel riasztgatták el, a minőket tőlök tanultak.

Egyes községeink régibb lakosairól hátrább, azok történetének tárgyalásánál, fogunk szólni s ezúttal csupán az ujonnan megtelepített város népének eredetét ismertetjük. Ez újabb népesség erős katonai kezekbe kerülván (Bercsényi, Schlick és Ká-

¹ Fraknoi, Magyar országgyűlési emlékek IV. 19. Karácsonyi, Békésvármegye története, I. 95.

rolyi Sándor), a vad ellenség szabad prédájává többé nem válhatott, akkor sem, mikor a Novák és Csernovics-féle telepítések következtében a rácok száma és ereje még inkább megnövekedett, annyira, hogy a Maros egész vidékét, Békés-megyét, Ceglédet, Kecskemétet, Kőröst is elpusztíthatták, habár ezáltal Rákóczi bosszúló fegyvereit hívták ki maguk ellen, ki őket a Maros túlsó oldalára szorította vissza s dúlásaikért iszonyatosan lakoltatta, mely veszteséget azonban gyorsan kiheverték, sőt, mint katonailag szervezett s az udvarnak vakon hódoló népfaj, ennél akkora befolyásra tettek szert, hogy az alkotmány s a megyei hatóság helyreállítását évtizedeken át meg tudták akadályozni. Városunk e közben hatalmas földesurai oltalma alatt csöndben és békében fejlődhetett. Károlyi tudvalevőképen gyűlölte a rácokat, az ő földesurasága legerősebb gátját képezte e vidéken való terjeszkedésöknek s a magyarság megerősödésére felettébb kedvező volt. Szeged, Pécska, Nagylak felől ugyan szomszédunk maradt a régi ellenség, határunk külső széleit együtt legeltette és élte eleinkkel s adás-vevés és közlekedés tekintében is folytonos érintkezésben állott velünk, de Károlyi uradalmaiban telepeket nem alkothatott. Ily módon a rác veszedelem teljesen elmúlt a városról, főleg midőn azok nagyobb része határőrségük feloszlatása s a megyei kormány alá vetetés miatt tömegesen felkerekedett s családotúl együtt tőlünk részint Oroszországba, részint közelebb lakó fajrokonaihoz költözött. | 1750. t.

Az új telepések kivétel nélkül egy nem- | 1669. zetiséget és egy hitet vallottak s a később beköltözők is egy pár évtizeden át hozzájuk lettek hasonlók. A török világ megszűntével ugyanis a hadi kormány szélnek eresztette a magyar katonákat s ezek országszerte minden kereset és vagyon nélkül

őgyelegtek és tengődtek. A Rákóczi-forradalom ismét foglalkozást adott ugyan jó részöknek, de de annak végével újra megszorodott a proletárság, mely jobbára az alföld üres telkeire vetette szemét. A település tehát nagyobb mérvet ölthetett, de azért nálunk nem volt rohamos, mert a lakosság e tájon másutt is igen gyér volt, úgyhogy a földesurak egymástól kapkodták és csalogatták el a jobbágyokat, mi felett az országgyűléseken is sok panasza folyt.

A XVIII. század vége felé az a csapás fenyegetett, hogy pusztá telkeinkre a maros—tiszai rác határország valamelyik csapatját telepítik, a mi azonban a hely félreeső fekvésére s talán Bercsényire, a császári tábornokra, való tekintetből is, szerencsére, elmaradt. E veszedelem megújult akkor, mikor a helyet ép' a határország parancsnokának, Schlicknek adományozták: de időközben a kincstár felhívására már magyarok szállották meg e | 1701. területet s a bekövetkezett háborús viszonyok afféle terveknek nem kedveztek, mert még az új földesúrnak, Schlicknek, is érdekében állott az új telepeket békén hagyni s az elzüléstől megóvni. Az egész hadjárat alatt csakis egyszer történt, hogy a garázda rácok egyik csapata rajtok ütött az új telepeken s ezek marháiban nagy zsákmányt ejtett.

A hivatalos összeírások arról ta- 1700. és 1701. nuskodnak, hogy ide 68-féle vezetéknev alatt hamarosan 124 család érkezett, melyekből csak 23 származott másunnét, a többiek pedig itt születtek a régi törzsökös családokból. Neveik így következnek: Ajtós, Albert, Arany, Bucsa, Baba, Bakos, Baku, Bánfi, Baranyai, Bariska, Barta, Becsei, Bencze, Bese, Bodrogi, Csala, Csócs, Csorba, Csordás, Csóti, Dara, Daru, Dezső, Deák, Dékán, Diák, Dobsa, Dobszai, Döme, Égető, Gara, Gábor,

Gojdár, Fejér, Hódi, Juhász, Kasza, Kenéz, Kertész, Kincses, Kis, Koncz, Kotormán, Kovács, Kozma, Kús, Laskai, Marczy, Matók, Nagy, Olasz, Olasz, Oláh, Orbán, Ötvös, Paksi, Pecsrai, Péter, Posztós, Rab, Rác, Rác, Samu, Szabó, Szántó, Szántó, Szél, Szilágyi, Szőke, Szűcs, Tatár, Tompai, Tót, Török, Zsarkó, Varga, Váradi. Valamennyien »kálvinista magyarok«, még a másutt születettek is, a miről származási helyeik is jóformán tanúskodnak, melyek ezek voltak: Szentés (4), Batida (3), Makó, Békés (2—2), Algyő, Baks, Debrecen, Kassa vidéke, Légrad, Megyer, Mindszent, Salánk, Temesvár vidéke, Tószeg, Vecse (1—1 telepes). A kincstár és a földesurak csekély terhet róttak az új helységekre, utóbbiak pedig különösen azzal kecsegtették ide őket, hogy szabad vallásgyakorlatot adtak a reformátusoknak s igen csekély évi bérért (taksa) minden földjüket és urasági haszonvételüket átengedték szabad rendelkezésükre, úgyhogy ők magok rótták ki a taksát az egyes lakosokra ezek vagyoni állapota szerint, egyébként pedig ingyen oszlogatták a házhelyeket és a külső szántóföldet, anélkül, hogy azért robotolni és dézmát adni kellett volna. Minthogy pedig ez az állapot a nemesekéhez hasonlított, jöttek közéjük elszegényedett nemesek is, kiknek nagyrésze eltitkolta kiváltságos eredetét, itt jobbágy földet fogott, házhelyet választott, a magános fiatalja pedig szolgának állott be a gazda családokhoz. Túlnyomó számban magyarok voltak ezek is, az ország minden tájáról: de jöttek kisebb számmal rácok, oláhok, tótok és németek is. Előbbiek mint pásztorok és béresek találtak alkalmazást s ha jól viselték magukat, elhozatták keresztlevelüket és az itteni családokba beházasodtak: utóbbiak leginkább mesterlegények és mesterek voltak, kiknek jó része szintén gyorsan beolvadt a törzsökös családokba. Ily módon azon-

ban a családok vére megkeveredett s a lakosság névsorában nagy változás állott be. Nemsokára 1722. a régi törzsökösök közül 24 elenyészett, habár a későbbi lajstromokban jobbra ismét feltűnik. Ezek helyett kaptunk 106 új nevet, de köztök 34-et olyat, mely a város és elpusztult községei XVII. századi névsoraiban előfordúl, annak bizonyására, hogy a régi benszülöttek visszavándorlása folyvást tartott. Az egész jegyzékben csak két idegen hangzásút találunk (Laczkovics és Vulacz), pár év után ez is nyomtalanul eltűnik. Most jelennek meg az Aracsi, Asztalos, Balog, Banda, Bene, Benyhe, Bereczki, Berta, Bécsi, Békési, Biczó, Bíró, Boros, Bors, Bura, Búza, Csabai, Csala, Csávás, Csáki, Cseh, Csende, Csengeri, Csikós, Csó, Czibula, Dani, Dapsai, Dencsi, Dienes, Domján, Dura, Erdős, Fanczár, Fazekas, Fábián, Fekete, Fülöp, Fehér, Galamb, Gál, Gulyás, Győri, Gyulai, Hanyoki, Héder, Horvát, Illés, Jánosi, Katona, Kállai, Kása, Kencsei, Kenes, Király, Kismis, Kocsis, Komlósi, Kun, Korsós, Köntös, Kőrösi, Körösztos, Kus, Kurucz, Laczkovics, László, Lencse, Lendvai, Lévai, Lippai, Lósa, Lukács, Mádi, Mató, Mázas, Molnár, Munkács, Nagy, Nagyszénási, Pap, Patkós, Pápai, Pécsi, Sajtos, Salló, Sípos, Sós, Sózó, Szakmári, Szalai, Szappanos, Szénási, Szőke, Szöllősi, Száraz, Takács, Tűhegyi, Valkai, Vékony, Víg és Vulacz családnevek. Ez idő alatt a családok száma 305-el, vagyis évenként 18°/_o-al szaporodott. Az ezután következő névsor a lakosság még nagyobb szaporaságáról tanúskodik, mert ebben már 1589 családot találunk, az újabb gyarapodás tehát évi 27°/_o-ra tehető. A lajstrom most 151 új nevet mutat fel, beleértve azt a 27 régi családot is, melynek nevét a korábbi századok jegyzékeiben is olvashatjuk. Ekkor tűnnek fel először az Acsádi, Alföldi, Almási, András, Atyán, Atány, Bang, Banga, Balla, Baksa, Barna, Bábás,

Bálint, Bártfai, Bekő, Benyhe, Berecz, Bihari, Boldog, Bolygó, Borbás, Borbély, Bordás, Borsi, Borsika, Bodor, Bokor, Borsos, Borús, Csajtos, Csekény, Cserba, Cseres, Cserés, Cseri, Csizmadia, Csonka, Csontos, Csósz, Csúti, Czabány, Czirok, Dajka, Darida, Dávid, Debreczeni, Deme, Dési, Diószegi, Dobos, Dobozi, Dobrosi, Dobszai, Dohányos, Dóda, Dorka,—Dudás, Egyed, Egyek, Erdődi, Farkas, Fejes, Fendrik, Fodor, Földházi, Galambos, Gama, Garai, Garzó, Gellért, Gombai, Gombos, Godás, Góbi, Griczó, Gyarmati, Gyöngyösi, Hagymási, Harcsás, Hegedűs, Hegyes, Héczel, Hézsó, Hős, Ilók, Jankó, Kacska, Kan, Kapás, Kaszás, Kádár, Kántor, Kelemen, Kelenfi, Kenessei, Kencses, Kerekes, Keresztúri, Kérges, Kisfalvi, Kocsordi, Kockás, Koncz, Kopasz, Kós, Kóti, Köpeczi, Körmöndi, Kövér, Krizsán, Kun, Kusa, Kusai, Kűmives, Lakatos, Lasztóczi, Láda, Lázár, Lengyel, Légrádi, Lémicz, Lugasi, Lyánki, Matula, (Matulai), Makai, Maksa, Mendár, Mendúr, Menyhárt, Mezőri, Méhes, Mészés, Mérai, Mérgecs, Mészáros, Miskolczi, Mocsai, Mocsi, Monori, Mósik, Mózes, Mucsi, Nánási, Nemes, Nemet, Noé, Nyíri, Orbány, Orosz, Ozsvát, Öreg, Pajzán, Palócz, Pál, Páli, Pálinkás, Papri, Pisla, Pocsai, Podás, Ponyva, Pető, Petres, Rabatin, Ráhai, Rákos, Rákóczi, Rideg, Sallai, Sarkadi, Sándor, Sebők, Semmi, Selymeczi, Sepsei, Seregély, Simon, Sisa, Sisak, Sorany, Szabó, Szakács, Szalkai, Szalma, Szarvas, Szatmári, Szent, Szenpyes, Szentpéteri, Sziládi, Sziliczai, Szoboszlai, Szögyéni, Szuhai, Temesvári, Técsi, Tokaji, Topa, Tökös, Tószegi, Törösi, Trencsini, Ujvárosi, Uri, Vad, Varju, Varsányi, Vas, Vasányi, Vastag, Vata, Veres, Vékás, Vidács, Virág, Vonszi, Zsanu, Zsódos családok. A régi családok közül kimaradt a jegyzékből 62, de csaknem mind olyan nevek, melyek később újra előfordúlnak.

Még nagyobb pusztulást hozott a családokra az 1738-ki pestis, melynek mintegy 1700 főre tehető áldozatai között több mint 100 volt, akiknek családok ezúttal végkép elenyészett nálunk. A rákövetkező összeírás összesen már csak 951 családot talált a városban s az új családok száma 11 év alatt csak 57-re tudott felmenni. Ezek voltak: Adoni, Aknai, Arva, Bajnóczi, Bakos, Bán, Bányai, Bátori, Betyár, Bordács, Bozsér, Búzi, Csátre, Csücs, Czövek, ~~Darabos~~, Derecskei, Dús, Erdélyi, Forrai, Gubi, Gyenge, Hajnal, József, Józsa, Jó, Jász, Kapucsi, Karancsi, Kecskeméti, Krucsó, Kubikopszki, Lázi, Lénárt, Magyar, Nánai, Noács, Pázsit, Porteleki, Sárjai, Somodi, Sugár, Sárközi, Sente, Szecesei, Szikszai, Szomor, Tálás, Téresi, Tisza, Ujvári, Üres, Vágó, Vég, Vida, Zaka, Zsíros. Az 1762-ki névsor is csak 83 új családnévvel ismertet meg bennünket, melyek így következnek: Aradi, Ardai, Baricsa, Betyár, Bojtár, Bona, Cselei, Csengeri, Csenki, Darida, Dó, Élesdi, Fazekas, Fiu, Fodor, Földesi, Garai, Gera, Gonosz, Galambos, Hanász, Hézsó, Högye, Imolya, Imre, Jakó, Jánosi, Kandó, Karaszony, Kaszap, Kaszás, Komjáthi, Koczka, Kemecei, Kerekes, Kan, Keresztúri, Kozma, Köteles, Körmöndi, Kassai, Kertész, Kaposi, Laczkó, Liszkai, Magda, Marton, Marosi, Máté, Mező, Ménesi, Moczán, Mónus, Mózes, Mucsi, Novák, Német, Ónodi, Paku, Pánczél, Percsi, Pólya, Rákos, Sebők, Sipter, Siskó, Suba, Szalontai, Szekeres, Szentandrás, Székely, Szerencsi, Szürke, Szilaj, Tánco, Tápai, Tódor, Tunyogi, Túri, Zaka, Zsiga, Zsarnai. E névsorban nincsenek benne az algyeyiek, kiket otthonukból a földesúri szűkkeblőség 1751. űzött ki s kik városunkban találtak új hazát. Mintegy 63 családdal voltak: Fiser, Gazos, Gera, Juhász, Karácsonyi, Kaszap, Kis, Kovács, Kókény, Lázár, Molnár, Nagy, Nyíri, Paksi, Sánta, Serkédi, Sós,

Szabó, Szűcs, Szürke, Tápai, Tót, Vékony, Zamóczy és Zsíros neveken, némelyiken több család is.

Mindez a gyarapodás azonban nem ellensúlyozta kellően a szökdősések és elhalálozások által szenvedett veszteséget, melyek tetemesen apasztották a népességet. E miatt a tanács ismételve panaszkodott földesurának: »Alkalmatlan a nép a teherviselésre«, — írnak Károlyi Ferenchez, — 1756. »mert jövevény, többnyire új lakos, a régi jó tehetségű gazdáknak pedig már híre is alig van«. A beköltözések azonban csakhamar nagyobb arányokban indultak meg. Főleg beházasodás és mesterség gyakorlása végett többen érkeztek, jobbára minden útlevél, vagy igazolvány nélkül, mivelhogy a megyei és kormányi tilalmak ellenére így is befogadásra találtak.

Pár év múlva 291 ilyen betelepültet 1764. íratott össze a tanács (felelészben oláhokat), kik közül 157 Aradmegyéből, 58 Biharból, 28 Zarándból, 13 Csongrádból, 8—8 Erdélyből és Csanádból, 6 Békésből, 3—3 Fejérből, Közép-Szolnokból és Szatmárból, 2—2 a Kunságból és Pestmegyéből származott. Ezen kívül új lakosok érkeztek Gyuláról, Halasról, Kecskemétről, Kisujszállásról, Oros házáról és Túrról is, — de a 30-as évek lélekszámát így sem érte el a város. Sok család, mely egy idő óta már nem fordult elő a névsorokban, újra feltűnik, annak jeléül, hogyha koronként elvándorolt is a népesség egyrésze, de idő múltán ismét előkerült s letelepült a Hód vize partján. De voltak olyanok is, kik többé nem költöztek vissza a városba, hanem végkép' elvándoroltak s főleg a délvidék különböző helyein telepedtek le, minők Dombegyháza, Ittebe, Majdán, Majlát, Rittberg s legkiváltképen Debelliácsa (mai nevén Torontál-Vásárhely), melyet százados pusztulása után eleink a kormánnyal való egyezés szerint 1794-ben újra

megültek, hogy a rácság tengerében a magyarságnak egy kis szigetjét és támpontját képezhessék.

Ily körülmények közt, melyekhez a városunkban dúló úrbéri forrongás s a földesurassággal való folytonos újjhúzás is nem kis jelentőséggel csatlakozott, a népesség tetemes apadást szenvedett volna, hogyha az uraság intézkedésére az ujonnan telepített katolikusok meg nem űlik a Lakhatot és a számbeli megfogyatkozást bőségesen helyre nem pótolják, még pedig olyképen, hogy ez által a város magyar jellege sem szenvedett csorbát. Az ezután következő összeírásban, az 1762-dikivel össze-^l 1795. vetve 153 új családnévre találunk, de az 1762-ki lajstromban meglevő 121 név az 1795-kiből kimaradt. Most tűnnek fel ujonnan a következő nevek: Abrahám (Abrahány), Almási, Ambros (Ambrus), Bagi, Baga, Baksa, Baranyai, Bari, Bartók, Barna, Bán, Bodó, Boktai, Bodrogi, Bokas, Bozsér, Borynas, Bódai, Bódizsár, Czuczi, Csanda, Csarmaz, Csegeri, Csíki, Csermus, Csonka, Csöngöri, Darabont, Dávidházi, Demeter, Daru, Détár, Dobsa, Dóda, Doszlop, Egri, Erdei, Fazikas, Fári, Fejes, Ferenczi, Fogarasi, Földvári, Fulai, Gyarakai, Godacs, Gojdár, Gothel, Gajdány, Galos, Göllön, Gulai, Hegyi, Herczek, Hopaur, Hopla, Illés, Jáger, Jókoi, Juhász, Kátai, Kajer, Kenécs, Kertész, Kerékjártó, Király, Kokovai, Konstantin, Krizsán, Kopecsi, Kónya, Kocsis, Kruzslicz, Lakatos, Lászlai, Lengyen, Libor, Liptai, Lovász, Lőkös, Lugosi, Madhede, Maczelka, Markovics, Megyaszali, Menyhárt, Mészlényi, Mező, Mihály, Miklós, Milácsi, Mocsári, Mohos, Monar, Móricz, Móri, Nyíri, Nyulasi, Orevics, Paksi, Palkó, Pataki, Patócs, Petros, Pintér, Póka, Pozsgai, Ráhai, Rátkai, Rózsa, Rostás, Radicz, Sarró, Sári, Simon, Sinkó, Sinka, Silasi, Süle, Szallasi, Szalkai, Szakmári, Szanai, Szappanos, Szent, Szentesi, Sziládi, Szilágyi, Sziskó, Sziver, Szoboszlai,

Szos, Szóke, Székely, Szűcs, Szöllősi, Trunger, Tóbiás, Tónai, Tornyai, Tószegi, Vad, Vetro. Veszpernyi, Vincze, Viski, Zombor, Zsadányi, A hivatalos névsorból azonban az újabban települt lakosok neveit jobbára kihagyták, minők a Bálint, Bayer, Dudás, Erber, Farkas, Héja, Jánkri, Knauz, Koczka, Kovalcsik, Liskó, Lukács, Szmolenicz, Törőcsik, Ulbrich, Vacsi, Verók stb. családok.

A XVI. és XVII. századi családok visszaköltözése a XVIII. század első felében ért véget. 1722-ben még 37, 1731-ben 29, 1742-ben 11 ilyen régi családnévre találunk, melyek viselői újra megjelennek a lajstromokban, de 1762-ben már egyre sem, 1795-ben pedig csak 4-re. A határban volt 22 község régi, ismert 1124 család neve közül a XVIII. században összesen 409-et találtunk fel újra a város lakosai közt, 715-öt pedig végkép elveszítettünk; de helyettök újakat kaptunk, melyek viselői itt meghonosultak.

A lakosság ilyenén megkeveredése a természeti tulajdonságok és erők felfrissülését és fejlődését is jelentette anélkül, hogy a törzsökös népesség nyelve, szokásai és hagyományai lényeges változást szenvedtek volna. Eleintén ugyanis az idegen jövevények egyházi szükségéinek ellátására, amennyiben nem reformátusok voltak, a helybeli katolikus plébános és a szomszéd falvak egy hitű tülkészei tartottak igényt. Majd, mikor a másfelekezetűek megsaporodtak, magoknak papot és tanítót állítottak, kik a magyarul nem tudókkal a maguk nyelvén is értekeztek. A reformátusok eleintén átadták használatra templomukat a lutheránusoknak, hogy abban tótül imádkozhassanak, de mivel a tulnyomó elem s az iskolai tanítás nyelve is idővel magyar lett: a beköltözött idegen családok rendre megmagyarosodtak, annyival inkább, mert az új elemek nagyobb része minden időben új házastul és

szűkölködő volt és így függő viszonyba jutott a benszülöttekkel, s a később jövő lakhatiak és lógeriak kivételével lakás tekintetében sem alkottak külön területet. Önként értődik, hogy az ekkép' beköltözöttek egy része sokáig nem maradt állandó lakosa a városnak, hanem több-kevesebb idő múltával tőlünk megint odább vándorolt, mint azt az újonnan telepített községeknél általában látjuk, melyekbe a könnyű életet keresők és a szerencsevadászok egész raja is szokott megszállani. Az eltávozottak helyére azonban folyton újabb és újabb elemek érkeztek: míg végre évtizedek múltával az ilyen elemek hullámozása is megszűnt s a törzsökös benszülöttekkel a később érkezők állandóan összeforrottak. Inséges években nagyobb mérvet öltött különösen Erdélyből és a felvidékről a beköltözés. Az itt maradtak felvették annak a családnak a foglalkozását és nevét is, mely őket befogadta, némelyek azonban eredeti hazájokból hozott mesterségeket nálunk is megtartották, bár házasság útján összeforrtak az itteniekkel.

Az idegen nemzetiségűek közül legtöbben ó-hittűek voltak s különösen oláhok, kik a XVI. század végén Brankovics vezérlete alatt nagy csoportokban szállották meg e tájon az üres telkeket s a hol valami pusztulás történt és könnyű zsákmányra lehetett kilátás, a cigányokkal együtt később is mindenütt megjelentek, — amint ezt Szentesenél látjuk, melynek házáit, mikor az ősi lakosok elmenekültek, nem késtek nyomban elfoglalni. Hozzánk azonban rendszerint csekélyebb mennyiségben, de folytonosan szivárogtak, s nagyobb számmal és csoportosan csak a szűk esztendőekben jöttek Erdélyből és a Bánságból, cselédeknek és pásztoroknak, kiket csekély igényökért és szelíd természetökért szívesen alkalmaztak gazdáink, bár az uraság régiebb idő óta tiltotta befogadásukat. A

Hóra-féle zendülés azonban nálunk is kihozta őket sodrubból s a város kénytelen volt tőlök a maga szénáját a felgyújtás ellen különösen őriz- | 1784. tetni, majd rendeletet adni ki, hogy a gazdák bocsássák el oláh cselédjeiket, az utca kapitányokat pedig utasítani, hogy meg ne engedjék többé az az ilyenek beköltözését.¹ Mindezt azonban | 1785. nem vették szoroson, mert a bevándorlás ezután is folyton tartott, az 1816. és 1821-iki înséges években pedig nagyobb arányokat is öltött.² Közéjük tartozott a cigányság nagyobb része is, kiket ép' úgy, mint a többi oláhokat, sokáig a katolikus egyház számolta hívei közé s ez látta el egyházi szükségüket is, bár schismatikusok voltak: mígnem József császár idejében a g. keletiek saját külön egyházat alkothattak.

Ez egyház törzstagjait egyébként a Macedóniából és Albániából bevándorolt kereskedők, Agora, Giba, Gyuricza, Konstantinovics, Lotta, Mojszics, Pegada, (Tódor), Zigori családok, az u. n. görögök alkották. kik előszeretettel telepedtek meg—a protestáns helyeken, mint a hol hitökért elnyomástól nem tarthattak. Velök egyidőben s illet. valamivel később jöttek az Antonovics, Bozsovics, Gyorgyevics, Lausevics, Misity, Ságics, Szabor és Szteics rác családok is, kiket követtek különböző időkben, jobbára 1816-ban a Drágomir, Csokán, Csorba, Komlósán, Pakuzár stb. oláh családok, kik jobbára juhászok voltak. De magyarok is tartoztak a települökhöz: Forgács, Kelenfi, Kis, Szabó, Veres stb. nevűek. A (rácok) egynémelyike, mint említők, korábban az alföldön lakott, de innét Oroszországba kivándorolt fajrokonok közül szakadt

¹ V. lt. Rvi. 2. a. 81. sz. Tjk. v. 79. (1776-ból.)

² U. o. A 3. 14. Zsarkó Ferenc egykorú kézirati feljegyzései a család bírtokában.

vissza közénk, azért, mert új hazájokban sokkal szigorúbb törvény alá jutottak, mint nálunk s mert az ottani katonáskodás elől menekülni akartak: a többiek Arad-, Csanád- és Krassószörény-megyéből valók, az oláhok pedig Arad-, Bihar-, Csanád- és Temes-megyéket, legnagyobb részben pedig Erdélyt vallották származási helyöknek. A Dózics-család 1848-ban települt meg s házasodott be a Gyorgyevics nemzetségbe.¹

Régibb és nagyobb mérvű, de kevésbé tömeges volt a tótok beköltözése. Korábbi tótjaink már a török alatt elmagyarosodtak, de különben is kevesen lehettek. Így például Csomorkány 95 családneve között 88 magyar hangzású volt s | 1560. csak 7 a szláv. 1562-ben 30 család neve közt 7 szláv hangzású, 1563-ban pedig 20 közt 15 találkozott. Kivételt falvaink között Tótkutas képezett, hová a Jaksics földesurak hihetően a török elől menekült szlavoniaiakból telepítettek vala- | 1535. mennyit, bár a falunak akkor is voltak magyar lakói is. Később ismét ezek vergődtek túlsúlyra, mert a tótok elszéledtek s a defter a falut | 1557. magyarnak írja. Azontúl a falu elpusztult s határát a vásárhelyiek legeltették. A tiszta erkölcsű, békés, szorgalmas tótok a földesurak előtt mint jó hasznot hajtó jobbágyok voltak ismeretesek és kapósak. A Károlyiak is nem egyszer akarták nagyobb számmal telepíteni őket, de a szándék a miatt, hogy a jelentkezők pusztát is kértek magoknak s mert Károlyi Ferencnek a nyíregyházi evangélikus tót telepítés miatt időközben igen meggyűlt a baja, nem valósúlhatott. Mindazáltal idővel lassú beszivárgás útján is megsaporodtak, úgyhogy a század vége felé számuk a 300-at már haladta s vallásukat saját imaházukban a maguk nyelvén gyakorolhat-

¹ Putics Arzén g.kel. lelkes szíves közlései.

ták. Részben katolikusok, de jobbra lutheránus mesteremberek voltak. Néha a bevándorlás oly nagy mérvet öltött, hogy annak megakadályozása végett céheink új tagok felvételét megszüntették s elhatározták, hogy idegen vándorló legény ne maradjon 1–2 évnél tovább a városban; mely rendelkezést azonban a legények akkép játszották ki, hogy a mesterek özvegyeit és lányait vették el feleségnek s így módon állandó lakosokká váltak. Egyébiránt az első evangélikusok az uradalmi összeírás szerint nagyobb részben ma-1730. gyarok voltak, 11 családot képeztek, melyek fejei közül 6 mesterséget folytatott, neveik: Csonka (két család), Czabáni, Darida, Jankó, Kis, Komlói, Matulai, Rákosi, Szűcs, Tót, Trencsini. 1796—1847-ig kinyomozható volt a beköltözöttek eredete s így tudjuk, hogy 48 családfő közül 32 íratott be tót-nak (névszerint: Barnak, Biszterczki, Buro, Czupra, Figura, Galiczki, Hajnal, Hlavács, Kloczka, Kozlok, Kluka, Lehóczki, Lacsni, Lauricz, Mikali, Marcskó, Matris, Mihalik, Navelács, Orbács, Oravec, Paulus, Petrács, Povászki, Rozlos, Rakoviczi, Rimóvszki, Sivlai, Szijedi, Szabovicz, Szeberik), a többi pedig magyarnak (név szerint: Béres, Gál, Fidi, Hlavács, Janeczki, Kérdő, Király, Klimér, Kozsehuba, Likavec, Magyar, Marton, Német, Toldi, Visdnenszki). Közülök Békésmegyéből 22 jött. (Komlósról 10, Szarvasról 4, Orosházáról 3, stb.) Hontból és Gömörből 5—5, Árvából 4, Liptóból, Pestből, Csánádból, Turócból, Zólyomból 2—2, Biharból, Hevesből 1—1.¹ A kath. tótok származási helyeiről Magok a katolikusok eleintén sokáig kevesen voltak, (az első összeíráskor 35 család 1723.

¹ Plavec Gy. ev. lelkész szíves kutatásai alapján. nincsenek adataink.

lélekkel) s hozzájuk általában magyaros hangzású családok tartoztak, bár a Tót (8 család) és Rác (4 család) személynevek hozdóiban idegen nemzetiségek sarjait gyaníthatjuk, valamint a Pellis, Oros, Czibula, Moyzes, Huszta nevek viselőit is bajos magyar eredetűeknek tekinteni. Az ezeken kívül levőket azonban (Almási, Bodor, Gelliczi, Hajdú, Horvát, Kis, Komjáti, Kovács, Kőmíves, Molnár, Ponyva, Salamon, Simon, Szabó, Szűcs, Takács), kik 25 családot alkottak, s kik közt cigány egy sem volt, olyanoknak kell elfogadnunk. A cigányok eleintén reformátusoknak vallották magokat, mert 1747–1774. közt évenként többen itt kereszteltették gyermekeiket. Később a keresztelések itt megszűntek s a cigányok, hihetően mert jobbra oláh cigányokként jöttek a városba s így az óhitűekhez voltak számíthatók, kiknek pedig itt külön egyházuk nem lévén, a katolikus egyházhoz kellett csatlakozniok. Ez pedig oly sűrűn történt, hogy a plebánusok, talán, hogy helyzetök nyomorúságát fessék, felsőbb helyen panaszkodtak, hogy egész egyházuk cigányokból áll: ami azonban, ha az egykorú anyakönyveket figyelembe vesszük, túlzás és alaptalan félelem volt, annyival inkább, mert a folyvást beköltöző más fajú cselédek, uradalmi és egyéb alkalmazottak és mesteremberek attól az egyházat minden körülmények közt megóvták. Az 1776. és 7-iki telepítések pedig végleg a magyarság javára bilentették a mérleget, annyira, hogy az 1778-ki családi törzskönyv 410 pár között már csak 28 cigányt jelölt meg, habár a családok egyrésze kétség nélkül elhallgatta cigány eredetét és magyarrá vedlett át, a minék (»új magyar«) a hivatalos terminologia is neveztetni rendelte őket.

A cigányság jó részét nem is törzskönyvelték, mint a mely — papnak, egyháznak úgy sem fizetett. Ezeket Bakó, Bakró, Bánfi, Bangi, Bändiss,

Botos, Budai, Csimbók, Csóré, Farkas, Kádé, Karvaj, Kovács, Kolompár (igen sok!), Kontra, Lakatos, Nanó, Nedó, Pikari, Purcsi, Pusé, Rác, Rostás, Radó, Sárkány, Skabla, Taró, Takács, Tüsök, Zakai (Zsákai), Zsadányi stb. néven írták,¹ legtöbbször azonban csak keresztnevükön szólították. A földesuraság ép' úgy, mint később a zsidókat, közvetlen a maga hatósága alá vette őket, bár a bírácoknak ez nem volt kedvökre s ezért koronként ezek alá rendelte s adózásra is kötelezte. Sokáig külön vajdájok volt. Számuk 1760-ban 230.

A többi beköltözött nemzetiségek is csaknem mindnyájan kevés idő múlva szintén magyarok akartak lenni, — a mi már a túlnyomóságban levő reformátusság hatásának tekintendő s azt mutatja, hogy az itteni lakosság, ha némi idegen elemet vett is magába, de nemzetiség tekintetében meg nem változott, mert az idegent teljesen és felismerhetetlenül magába olvasztotta és áthasonította. A század közepe táján a kath. halotti anyakönyvek arról tesznek bizonyosságot, hogy az idegen származású katholikusok nagyobb része (az-oláhok) Erdélyből és a Szilágyságból származott, de jöttek Szegedről, a Duna mellékéről, Kecskemétről, Jászberényből, Gyuláról, Bihar- és Vasmegyéből s külső országokból is; az 1778-ki törzskönyv szerint pedig Hevesmegyéből, Kunságból, Szentgyörgyről, Szentmártonról s egyéb nemzetiségi helyekről. Már ekkor az idegenszerű nevek megszapordtak közöttök. Ezek voltak a Bacsa, Beblovics, Bernadics, Bitter, Bujsár, Détár, Erber, Godó, Gordos, Hollentonner, Hoppauer, Huszka, Kaufer, Klinger, Knauz, Kóvácsik, Kruzslicz, Libor, Litószki, Loresz, Marsovszki, Matyics, Markovics, Melis, Morecz, Mulárcsik, Osztaiczki, Parse, Peszik, Pikali, Polyák, Pokornyik,

¹ A kath. hal. anyakönyvek szerint.

Radics, Remkaszner, Roznóczki, Sinkó, Summájer, Szajner, Szecskó, Szevera, Sziver, Szmolenszki, Tőröcsik, Trungel, Ulbrich, Verók, Zubriczki, Zsiró.¹

Legnagyobb gyarapodását az egyház az 1776. és 7-ki telepítésnek (mintegy 230 család) köszönheti, melyet Károlyi Antal a plebános szorgalmazására a helytartótanácsi meghagyás alapján az úrbéri földek kihasítása alkalmával rendeztetett s mellyel a Lakhatot és Lógert népesítette be. E telepések jó része magyar volt. A hagyomány szerint Pest-(N.káta, Lelesz s Kóka) és Hevesmegyékből származtak, de többen a felvidék tót helyeiről, sőt Dunántúlról is jöttek. Bővebb hiteles adatokat e részben a levéltárak nem őriztek meg. Gyónásnál a német és tót nyelvet még 1834-ben is használatban találjuk.

A másunnét jövők beolvadásában a házasság volt a főtényező. A klérus befolyására régebben királyi rendeletet adtak ki, melyhez minden többi felekezet is alkalmazkodni tartozott, — hogy házasságot csak egy hitűek kössenek s szabály volt az is, hogy a másunnét jöttek bizonyítvánnyal igazolják hitüket és illetőségüket. Nálunk túlnyomó, sőt sokáig uralkodó a református egyház volt: aki tehát ide be akart házasodni, annak igazolnia kellett e hithez, vagy, ami azzal egyet jelentett, — a magyarsághoz való tartozását. Ily úton-módon a városba jobbra magyar reformátusok házasodhattak. Ez egyházban 1747—1847-ig, vagyis 100 év alatt, összesen 15894 házasságot kötöttek, melynek csak 7%-a, t. i. 1110 kötöttett másunnét való félel. Ennek 38%-a, vagyis 425, olyan volt, melynek felei az itteni születési anyakönyvekben a házasság megkötése utáni évek alatt nem találhatók fel, tehát itt nem telepedtek

¹ Bernátsky Ferenc apát plebános úr szíves közlései.

le s többé a város népességénél nem számítottak : ellenben 62%, vagyis 540 pár, olyan lett, aki csakhamar itt kereszteltetett, vagyis idevaló lakossá vált. Az anyakönyvek vezetése kezdetén 1747—1762-ig, vagyis 15 év alatt még csak 27 másunnét jött fiatal férj esküdött és telepedett le a városban, kik között 5 volt Csongrádmegyei, 4—4 Arad-, Békés-, Biharmegyei, 2—2 Csanádmegyei és Hajdúkerületi, 1—1 Bereg-, Szilágy- és Somogy megyei. 1763—1795-ig, vagyis 32 év alatt, 319-en települtek le házasság révén a városban. Ezek közül 58-an érkeztek Jász-Nagykun- és Szolnokmegyékből, 53—53-an Csongrád- (majdnem kizárólag Szentesről) és Békésmegyéből, 40-en Csanádmegyéből (jobbára Makóról), 25-en Pestmegyéből és a Kiskunságból, 23-an Biharmegyéből, 13-an Hajdúkerületből, 9-en Fejérmegyéből, 8-an Heves-, 6-an Arad-, 3—3-an Baranya- és Veszprémmegyéből, 1—2-en 11 más megyéből. Ezek közt egy sincs úgynevezett nemzetaliségi vármegye, annak bizonyosságára, hogy a magyar lányok nem mentek férjhez idegen fajú férfiakhoz. 1796—1847-ig, vagyis 50 év alatt, az új házások beköltözése igen megcsappant, mert csak 194 ilyen esetről szólnak az anyakönyvek, melyből Békésmegyére esik 56, Csongrádmegyére, vagyis Szentesre, 40, Pestmegyére és Kiskunságra 19, Jász-Nagykun- és Szolnokmegyékre 14, Csanádmegyére 13, Arad-, Biharmegyékre és a Hajdúkerületre 9—9, Fejér- és Hevesmegyékre 3—3 s még 14 más megyére 1—2. A száz év alatt beházasodók közt 479 volt református vőlegény, 61, vagyis 5 $\frac{1}{2}$ %, pedig más vallású, utóbbi körülménynek azonban a keresztelések közt már alig van nyoma, annak jeléül, hogy idővel a más hitűek is reformátusokká s ezzel együtt magyarokká lettek. Még ritkább eset volt, mikor másutt származott menyasszonyok léptek nálunk házasságra, azonban

a honossági és felekezeti arányszámok jóformán megegyeztek az idegen vőlegényekével. Nevezetesen 1750–1762-ig csak 4 ilyen menyasszonyunk volt (3 református, egy más vallású) 4 idegen vármegyéből, 1763–1795-ig 93-ra (92 református, egy más vallású) szaporodott fel ezek száma, kik közül 20-an Jász-Nagykun- és Szolnokmegyékből, 18-an Csongrádmegyéből (mind Szentesről), 13-an Békés-, 12-en Csanád-, 11-en Bihar-, 8-an Hajdú-, 4-en Pest- és Kiskun-, 2–2-en Torontál- és Zemplénmegyéből származtak, 1–1-en Arad, Bars, Szabolcs községekéből. 1796–1847-ig a létszám 47-re szállott alá, kikből 14-en Békés-, 11 Csongrádmegyéből (voltaképpen Szentesről), 4–4-en Bihar-, Csanád-, Pest- és Kiskunmegyéből, 3-an Torontálból, 2–2-en Arad- és Heves-, 1–1-en Borsod-, Pest-, Kiskun- és Veszprémmegyéből valók voltak. Az egész időből (1750–1847.) összesen 144 idegen menyasszony (138 ref., 6 más hitű) 16 vármegyéből.¹ Az evangélikusoknál 1753–1837-ig másúvá való férfi 67, nő pedig 65 volt, aki itteni féllal kötött házasságot. Legtöbb (41 férfi és 38 nő) orosházi volt. Azonkívül Komlósról (8 férfi és 6 nő), Szarvasról (8 férfi és 7 nő), Csabáról (2 férfi és 9 nő), Nógrádmegyéből (2 férfi), Nyitrából (2 férfi és 1 nő), Arad-, Gömör-, Pest-, Szepes-, Torontál-, Zólyommegyékből, Szentesről, Gyuláról, Szt.tornyáról, Krajnából 1–1 fél.² Minthogy azonban az evangélikusok többsége tót volt, e kimutatás mellesleg arról is bizonyosságot tesz, hogy a tótság házas állapotban költözött ide. Általában a városba nem jöhetett annyi idegen, hogy egy emberöltő alatt a törzsökös lakosságba be ne olvadt volna, annyira, hogy az ujonnan érke-

¹ A ref. a.könyvek és ezek mellékletei alapján.

² Az orosházi és hmvásárhelyi ev. egyházak anyakönyvei alapján, főleg Plavec Gy. lelkész úr jegyzetei nyomán.

zók sok esetben névleg is hasonlókká lettek a bennszülöttekhez, mert ezek csak keresztnévükön szólították őket, mely idővel vezetéknevökké változott át. Így származtak a Baksa, Bencsik, Csorba, Dobsa, Dóda, Döme, Dús, Jakó, Hézső, Novák, Petrik, Karácsony, Kristó, Tódor, Samu, Zaka, Zsarkó stb. családnevek. Még gyakoribb volt, hogy egyszerűen a nemzetiség nevét adták a lakosokra — az Oláh, Tót, Német, Rác szokat vezetéknevekké téven még. Némely esetben a cseléd vagy alkalmazott gazdája vagy ura nevét kapta. Így állottak elő a Török és Német vezetéknevek is, mert arra legtöbb esetben nem gondolhatunk, hogy e név az eredetet jelentené: míg ellenkezően tudjuk, hogy a töröknél és németnél sok magyar szolgált katonai vagy jobbágyi minőségben. Legtöbbet pedig valamely feltűnő tulajdonságáról, vagy hivatásszerű foglalkozásáról neveztek el s így osztogatták a Kis, Nagy, Szabó, Kovács, Pap, Dékány (»szolgáló mester« a céheknél) neveket, melyek az összeírásokban az igazi vezeték- és családnevek után helyeztetek, később pedig ezeket ki is szorították a használatból.¹ Soknak megmaradt idegen neve változatlanul (Vajda, vezér, — Vata, számadó juhász, — Zaka, csomó), ha könnyű kiejtésű volt, vagy magyaros átalakításban, ha a magyar ajk vele nehezebben boldogult. Így lett Ambrus-ból Borus, Bach-ból Pak és Bak, Noé-ból Nóvé, Griczó-ból Griczó, majd Giliczó és Gilicze, Durából (olykor) Duró, Rúzsából Rózsa, Gellért-ből Geller és Göllönt, Gojdány-ból Gajdán vagy Gajdár, Fuhrleiter-ből Fullajtár, Krs-ból Karasz, Bandiró-ból Bandirkó, Fischer-ből Ficsér, Odiból Hódi, Urbán-ból Orbán, Girá-ból Gera, Schichterből Sipter,

¹ Az ilyen elnevezéseknél Kis Szabó Péter, Pap Takács Ferenc, a második név a foglalkozást jelentette, időnk múltával azonban az elsőnek helyére lépett.

Schneider-ből Sinájder, Wein-ből Fáin stb. Sokan származási helyökről neveztek, anélkül, hogy nemesek lettek volna, de ha az népünk előtt szokatlan volt, némi simításban részesült, péld. Nagyari Agyarivá, Megyeri Negyerivé, Boldvai Bódaivá, Meszlényi Meszlivé, Löki Lókvá, Luczi Lóczivá, Csóti Csótóvá, Dobszai Dobsává módosult. Népünk ezen elnevezési buzgalma végre azt eredményezte, hogy az idegen származásnak a vezetéknevben is alig maradt nyoma. 1753-ban az uradalmi tiszt egy csomó oláh embert kísértetett át tőlünk Szegvárra, a vármegye székhelyére, kiknek nevei közt már Kincses, Kovács, Mogyorós, Nagy, Tódor elnevezéseket is olvasunk. A névcseré akkor könnyen ment végbe, mert a hiteles igaz neveket sem a közéletben, sem a hivatalokban nem vették szorosán, anyakönyveket jó sokáig nem is vezettek, s mikor vezetni kezdtek is, abba és a városházi hivatalos jegyzékbe beírták a neveket minden igazolás nélkül, néha pedig be sem írták mindenkiét, hanem elégnék tartották az ilyen jelzéseket is: Kis Mihály szolgája, Kovács Péter felesége, fia vagy leánya stb. Ily módon tehát a később beköltözők neveit is jóformán újra képezték, vagy írták ugyanazon módra, amely szerint a bennszülöttekéi eredetileg is származtak és alakultak, és csak részben hagyták meg eredeti hangzásukban. A nemzetiségek nyelve az újabb keletkezésű egyházak és iskolák falai közt is idővel teljesen elnémult. A XIX. század negyvenes éveitől kezdve a katolikusok sem hoznak német nevű tanítókat s nem kérnek a püspöktől németül is értő s. lelkészeket; a tótok — a mi nálunk a nép nyelvén egyet jelentett az evangélizációval — istenítisztelete már előbb egészen magyarrá változik át, a görögöknél, vagy oláhoknál, szintén a magyar prédikációk jöttek gyakorlatba, csak az anyakönyveket vezették rác nyelven szerb

hajlamú papjaik mindaddig, míg a vármegye a kor-szak vége felé a magyarra rá nem szorította őket.

A törvény tilalma, a hatóságok és a közönség ellenszenvé miatt legkésőbb szivárogtak be városunkba a zsidók. Minthogy vezetékneveket általában nem használták s ilyenek föl vételére csak József császár rendelete kényszeríté őket, első zsidóinkat részint név nélkül, részint csupán keresztneveikről (»Jakab, Bernát timár« stb. említik a hivatalos iratok. De kétségtelen, hogy 1770-től kezdve állandóan többen laktak a városban s a határban — mint børszedők, boltosok és korcsmárosok, s az itt lakhatásért taksát fizettek az uraságnak. Számuk azonban korlátolva volt, s az útlevél nélkülieket eltoloncolták. 1800 - 9-ig már vezetéknevükön tűnnek fel a Fülep, Policzer, Steinbach, Vodjáner családok. Ezen innét új nevek 1810 - 9-ig Dajcs, Padi, Schwopach, Schwájger, Spitzer, — 1820 - 9-ig Gross, Grünsfeld, Miskolczi, Müller, Pollák, Schenk, — 1830 - 9. közt Bauer, Blau, Böhm, Braun, Czukor, Drach, Ebstein, Feigelstock, Grossmann, Hátsek, Kis, Klein, Kohn, Messinger, Roman, Rozenberg, Rozenzweig, Rubin, Singer, Tull és Vájsz családok. Ettől fogva számuk rohamosan emelkedik, mert míg 1808-ban az egész Csongrádmegye területén csak 20 zsidó családot számítottak, s míg 1828-ban a tanács még a települési engedélyt is megtagadta tőlök (habár az itt lakhatást megengedte az uradalom, melynek közvetlen hatósága alá eleitől fogva tartoztak): azután csakhamar a hitközséget már megalakúlva találjuk s a hatóság híva- | 1831. talosan is elismeri őket, mert tőlök egy ujoncót követelt. A beköltözés legnagyobb mérvet az utolsó 10 - 15 év alatt öltött, mely utóbbi | 1835 - 48. esztendőben a város már 38 nemzetőrt állíttatott közülök. 1840 - 4-ig 26, 1845 - 8. júliusig 59 család jött a városba, úgyhogy az utóbbi időben készült

hivatalos összeírás már 127 családfőt tüntet fel, melyből iparos 22, kereskedő pedig (ide értve a házalót — 39, — kalmárt, szatócsot is) 96 volt, többen azonban nem rég jött boltos- és mesterelegények voltak nő és gyermek nélkül.

Eredetükre nézve, mint a vezetéknevek többsége mutatja, nagyobbrészt német ajkúak voltak, s ezért magok közt, egyházuk és iskolájuk életében a héberen kívül általában a német nyelvet használták, bár a magyart is, mint rendes tantárgyat tanították. Sajátos jogi állásuk, voltaképen törvényen kívüli helyzetök miatt, a lakosság többi részével fajilag nem elegyedtek, bár annak néprajzi tulajdonaiból sokat átvettek, nyelvét pedig általában elsajátították. Külföldi négy volt köztök, u. m. Böhm orvos morva, Rozenberg porosz, Rubin szász és Vájsz cseh. Feltűnő, hogy az említett összeírás szerint 101 asszony közül helybeli születésű még csak 9 volt. Aradmegyéből költözött be a Vogel család, Bácsmegyéből (jobbára Szabadka) a Böhm, Popper és Müller családok, Beregből Glaschner, Borsodmegyéből (Miskolc) Braun, Miskolczi és Klein (utolsó Gelejről), — Csánadból (mind Makóról) a Drucker, Gross, Iritz, Kis, Klein, Pollák, Politzer, Rabenstein, Reiniger, Rozenzweig, Ujhelyi és Vájsz, Csongrádmegyéből (jobbára Szegedről) Czukor, Fischer, Fleiszig, Heiman és Kohn, Győrmegyéből Csillag, Hevesből Hilf, Komáromból Engel, Schrank, Schultz és Stern, Nyitrából (majdnem mind Ürményből) Báró, Bauer, Blau, Herzfeld, Lusztig, Müller, Schenk, Schulz, Singer, Stájner, Vájsz, Velez és Vilhelm, Pestmegyéből és városból Bárány, Bauer, Beck, Bleyer, Brunner, Czukor, Fischer, Grossman, Grünbalít, Hátsek, Kis Szakáb, Kohn, Krauss, Messinger, Oblat, Pauker, Politzer, Schenk, Singer, Springer, Stájner, Stern és Vájsz, Sopronból Feigelstock,

Szabolcsból Engel, Szatmárból Grünhut, Temesből Tull, Torontálból Román, Zemplénből Kohn, Stern, Veinstein és Vájsz, Veszprémből Stájner József családja.¹ Sok családnak származásáról és beköltözésének idejéről nincsenek adataim, sokan pedig csak átmenetileg laktak nálunk s innen nemsokára másuvá vándoroltak.

A mi végül különösebben nemesi családainkat illeti, korábbi időkben a kisebb birtokos nemesség együttélt a jobbágyokkal, csak a nagyobb földesurak, kiknek az ország egyéb részeiben is voltak birtokaik s kiket a család és honvédelem kötelekei is másuvá fűztek, tartózkodtak másutt, itt pedig a gazdaság intézése és jövedelmének kezelése végett tiszteket tartottak.

A török háború s a folytonos dúlások és pusztítások miatt azonban régi nemesi rendünk tagjai általában elszegényedtek, valamennyien földönfutókká váltak és nem is tértek ide többé vissza, minek következtében tárt kapu nyílt a későbbi adományosok s különösen azok előtt, kik a községek egész határára megszerezték a birtokjogokat.

Láttuk, hogy már a hódoltság előtt is voltak egyeduraink, annak megszűnte után pedig a város és tartozékai azonnal egy földesúr kezére jutottak, ki mellett csak a birtoknélküli nemesek férhettek meg. Némi részben kivételt képeztek a Török és Szilágyi családok, melyek tagjai a XVII. század folyamán pusztáink egy részére zálogos jogokat szereztek, noha azokat később a hatalmas egyedurak ellenében nem voltak képesek érvényesíteni. Az 1701-ki összeírás is csak e két nemesről tud, de ezek is »szántottak, vetettek.« Az

¹ Csongr. vmében kebelezett Hmvasárhely városában lakozó héberék összeírásának lajstroma 1848. július 26. (Az egyes családok tüzetes jegyzéke életkor, származás, foglalkozás stb. szerint. Hivat. munkálat, 36 folio lap, birtokomban.)

1720-ki már csak az egyiket említi, t. i. Szilágyit, illetve ennek két tagját, Ferencet és Lőrincet, kiknek mindenike külön-külön 102 köblös jobbágytelket bírt Károlyitól; bár a Törökök is itthon laktak, de még ekkor nem kértek földet az uraságtól, noha egészen paraszt sorban éltek. Pár év múlva ezekhez még egy Jalavecz nevű is csatlakozott. Többet aztán nem is bocsátott a tanács a városba, mert nem akarta, hogy olyanok is lakjanak itt, kik a közterhekben részt nem vesznek s kik alá nem vetik magokat az ő hatóságának; sőt a koronként megújított taksaszerződésekbe is mindenkor beletette, hogy az uraság se bocsásson ide nemeseket. Ezért történt, hogy a vármegyén vezetett nemesek jegyzékében 1732-ben Vásárhelyről egyetlenegy nemest sem találunk. Mindazáltal a földesurak nem engedték a magok kezét a bírák által egészen megkötetni s ezért olykor-olykor egy-egy nemésnek, vagy más kegyencöknek lakhatást engedtek a városban, noha az erről szóló levélben rendszerint kötelességévé tették az illetőnek, hogy a város terheiben részt vegyen. Tatai Péterrel azonban így is sok »egyenetlenségek« volt a bírának s azért mikor innét elköltözni akart, megkérték Károlyit, hogy adja el nekik az üresen maradó házas telket, nehogy más helyről való nemes vegye meg. »melyből nekünk tapasztalható kárunk, ebből következhető visszavonások s Excellentiának is több bajoskodása« következzenek; Tatait is megtartják még két esztendeig azon házban, a maga szabadságában, »csak hogy be ne léphessen más helységből való s attól zavarodások ne következzenek«. Egyszersmint »kérik az Istenért is, hogy »több s más nemeseket hasonló inscriptionális fundusokban ne bocsásson« a városba.¹ Ezekén kívül az

¹ A bírák levele 1737. febr. 25-ről a gr. Kár. nemz. bpesti levéltárában.

uradalmi gazdatisztek között is jöttek nemesek a városba, legtöbben szivárogtak be pedig a földművesek és zsellérek sorába, de úgy, hogy elhallgatva kiváltságos eredetüket, a parasztokkal együtt szántottak, kaszáltak, egyforma életmódot folytattak s személyök és birtokaik után a köteles jobbágyi szolgáltatásokat teljesítették. A taksa rendszer megszüntetése és az urbáriom behozatala végre kivette nemesünket a paraszt bírák hatalma alól s ettől fogva, aki szerét ejthette, fölvetette magát a nemesek megyei lajstromába, megjelent a vármegye gyűlésén s ott rendszerint az urasággal fogott kezet, melynek sokféleképen módjában állott a vagyontalan nemesek lekenyerezése. Természetesen, leginkább kaptak a jobbágy földön, az ingyenes, vagy jutányos háztelkeken és földbérleteken, melyek kérelmezésével elárasztották az uraságot. A legelőbérből már ritkábban nyerhettek leengedést. 1775-pen 21-re emelkedett a nemesek száma, kiknek kezén összesen volt 50 jármos ökör, 77 tehén, 53 ló, 238 juh, melyekért együttesen 82 frt 24 kr. adót fizettek. Legtöbb adója volt Mónos Andrásnak (16 frt 2 kr.) és oldal-kosári Tar Istvának (14 frt 33 kr.) De a mily mérvben szaporodtak, oly mérvben helyezkedtek ősi kiváltságaik alapjára s zablátlanóságukkal oly gyakran adtak okot a bírának, hogy megfélemezésüket a vármegyén kérjék. A XIX. század elején méginkább megnövekedett létszámuk, mert a helybeliek közül mind többen szerezték meg nemesi bizonyítványaikat s az idegen bocskoros nemesek az ország legkülönbözőbb részeiből folytonosan szivárogtak be a városba. Abauj megyéből jött be a Gosztonyi, Arádból a Lázár, Barsból a Vörös, Békésből a Vagyóczi Nagy, Beregből a Papi, Biharból az Apáti. Kovács, Hosszúpályi Kovács és Etédi, Borsodból az Elek és Németh, Csongrádból a Babarcsi,

Baranyi, Beliczai, Bogyó, Fekete, Kaszap, Szilágyi és Tornyai, Erdélyből az Egétő, Herczeg és Miksa, Fejérből a Pozsonyi Nagy, a Győrből Kamocsai, Hevesből a Nyizsnyai és Vörös, Kiskunságból a Bánhidi és Szomor, Közép-Szolnokból a Deák Nagy, Krassóból a Draskovics, Nyitrából a Barta, Gombos, Krecsmári és Török, Pestből a Borotvás, Hoffer, Póka és Sulyok, Somogyból a Szabó, Sopronból a Herczeg, Szabolcsból a Dombrádi Nagy, Jeney és Juhász, Szepesből a Revesz, Szilágyból a Warga, Trencsénből a Kovács, Vasból a Pokomándy és Nagy, Veszprémből a Keresztes és Mecséry, Zalából az Abai Nagy, Zemplénből a Szikszay és Mónus családok, — a mint ezekről később, midőn az egyes családok történetét tüzetesen tárgyaljuk, bővebben leszen szó. Az uradalmi és megyei tisztviselők nagy része csak átmenetileg lakott városunkban s főképen ennek tulajdonítható, hogy eredetöket és további sorsukat nem tudtam kellően kinyomozni. Földesuraink egész sorozatát hátrább tüzetesen közölni fogom.

A nyelvi használatot a mi illeti, a város egész életében, ide értve a családi köröket és a földesurakat is, folyvást csupán a nemzeti volt az uralkodó — akkor, mikor a legfelsőbb kormányzás, a főbb hadi tisztségek s az országgyűlés nyelve idegen volt, úgyhogy Bocskay nem ok nélkül panaszolta a szerencsi országgyűlésen, hogy hazánkban »a német nemzetség vált uralkodóvá« s mikor a nemzeti országgyűlések is csak úgy emlékeztek a magyarságról, mint »elfogyott, szegény«, vagy épen »nyomorúlt nemzetről«. A török kiűzetése után a vármegyék is jobbjára a latin nyelvet vezették be a közigazgatásba. II. József erőszakos elnémesítő rendszerének ellenhatásaképen 1790. után egy részben a magyart tették ugyan hivatalossá, de csakhamar

visszatértek a latinra, melyen a helytartótanácsi rendeleteket és leveleket hozzánk is küldözték. Ennek leirataiban 1809. óta találkozunk ugyan a nemzeti nyelvvel is, de 1830. tájáig csak szórványosan. A város ellenben, kivéve a felsőbb helyre szánt kérvényeket, kizárólag magyarul levelezett, jegyzőkönyvei általában e nyelven szólnak, mivelhogy ez volt a bírák s a lakosság nyelve, sőt azoktól is, kikkel valami ügye-baja volt, megkívánta, hogy vele magyarul érintkezzenek, az idegen nyelvű költségvetéseket a mesteremberektől nem fogadta el, stb. Kivételt képeztek a beszállásolt katonaság, ennek tisztjei és felsőbbsege, mire való tekintetből olyan jegyzőt is tartott, aki németül értett. Egyházaink, jobbra híveik nyelvén vezették közigazgatásukat és jegyzőkönyveiket, kivéve a katolikust, mely könyveiben eleitől fogva a latint használta, melytől ezt idővel a református is eltanulta s egész a XIX. század elejéig a nemzetivel változtatva használta. A törvényhozás abbéli rendeletének, hogy az anyakönyveket magyarul kell vezetni, a katolikus és görögkeleti egyházak nem egészen tettek eleget.

A lakosság általában irodalmi nyelven beszél s tájszókát és tájkiejtést kevésbé használ. Kivételt főleg az *e* betűre nézve tesz, melyet gyakrabban fölcserél az *ö*-vel (így hangzik kenyér helyett könyér, enni h. önni, tenni h. tönni, kérem h. kéröm stb.), a nélkül mégis, hogy *e* hangcsere oly sűrű lenne, mint — Kecskeméten.

Embertani sajátosságok tekintetében a lakosság testalkatát és növesét középmagasság, izmos tagok, széles vállak, domború mell, kerek koponya, barnapiros vagy halványsárga arc, gesztenye színű hajzat, sárgásbarna szem, kiálló pofacsontok, fitos orr, duzzadt ajkak jellemzik: azonban a fajkeveredés miatt ez átlagtól sok az eltérés, úgyhogy szálas és magas termet, hosszúkás koponya, egyenes és hajlott

19. sz. Vásárhelyi arcok.
(1875—1808. fölvételek után.)

orr, fehér piros arc-szín, fekete hajzat és szem is nagy számmal található. Szép, szabályos arc férfiaknál és nőknél nem ritkaság. Az idősb kor küszöbén általában elhízás jelentkezik, főképp azoknál, kik testi munkát kevésbé végeznek. Ritka a szőke haj és a kék szem. Hideget, meleget mindkét nem egyaránt jól tűr. A férfiak munkában kitartók, a legsúlyosabb földmunkát ép úgy bírják, mint a hajnali szürkülettől késő estig tartó kaszálást és egyéb takarási munkát. Nagyobb erőfeszítésre általában képesek. Jól ülnek lovon, de a túrdést, úszást kevésbé gyakorolják, ezt még akkor sem tették, mikor arra bőséges alkalmuk volt! A nép természettől csöndes, nyugodt vérű, derült és élces hangulatú, a tisztaságot és jó rendet szereti. Érzékenykedésre, okoskodásra kevésbé hajlandó, de hirtelen felindúl, hisz a szép szónak és könnyen félrevezethető; mert önérzetes, hiúságra, egymással versenyzésre, büszkeségre hajlik, szereti a fényűzést, főleg a nők fiatalja, hívalkodástól és dologtalanságtól sem idegen s igen soknak legfőbb vágya, ingyen jutni valamihez. Egyszersmint azonban vendégszerető, emberséges és jó szívű, a mint erről hátrább tüzetesen szólunk. Nagy szeretettel viseltetik a föld, hazája, nyelve, hite és nemzetisége iránt, melyekre egyformán büszke s ebben rejlik erejének és hatásának titka, melyet a faj és az állam fenntartásában gyakorol.

Közfürdőházat a harmincas évektől kezdve csupán a zsidó hitközség tartott, melyet keresztyének is használhattak és sokáig használtak is.